

TANZİMAT DEVRİ TÜRK EDEBİYATINDA GAZETECİLİĞİN ROLÜ

Dr. Mustafa CAN (*)

GİRİŞ

Bir ülkenin aydınlarının, sahip buldukları sosyal, kültürel ve siyasi potansiyeli, bu konularda meydana gelen değişimleri, yeni gelişmeleri, halka intikal ettirmeleri, üzerlerine düşen milli bir görev mesabesinde. Hatta bu görevi; aydınlar, yazarlar, halkın duygular ve düşüncelerini, yaşayış tarzlarını bilmek yükümlülüğünü de vermektedir. Çünkü halkın çeşitli konularda aydınlatılabilmesi imkânı ancak bu şekilde mümkün olabilmektedir.

İşte, genel hatları itibarıyla kapalı bir toplum özelliği arz eden XIX. yüzyıl imparatorluk Türkiyesi'nde halk, sosyal konuları ve aktüel olayları, meydanlarda söylenen haberlerden ve yapılan konuşmalardan, kulaktan dolma sözlerden iletişim yoluyla takip edebilmektedir. Fakat bu usul yetersizdir. Bu hususta göze hitabeden yegane haberleşme aracı olan gazete, birinci derecede önemli rol oynayan aktif bir unsur olarak kendini göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi ve sosyal yapılaşmanın giderek bozulması, matbaanın geç girmesi vb. amillerin tesiriyle halk ve aydın arasındaki kopukluk da artmıştır.

Türk Edebiyatının Batılılaşması yolundaki çalışmaların mimarı olarak tavsif edebileceğimiz Şinâsi ile Türk toplumuna yeni bir pencere açılmış; böylece onun siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi vb. konularda aydınlatılmasına çalışılmıştır. Şinâsi, diğer edebî nevilere paralel olarak "gazetecilik"te de büyük bir çığır açmak suretiyle "medeniyet" mefhumu çevresinde teşekkül etmiş olan Türk toplumundaki bütün yenilikleri gazete sütunlarından halka anlatmayı birinci derecede mühim bir görev telâkki etmiştir. (1) Bu dönem gazetele-

(*) S. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi T. D. E. Bölümü Öğretim Elemanı.

(1) Ahmet Hamdi TANPINAR, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi I., 2. Bsm. İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fak., 1956, s. 210.

rinde yer alan yazıların özünde yatan, o gün için Avrupa'da hakimiyetini sürdüren "rasyonalist" anlayışları yerleştirme teşebbüsleriyle birlikte "akıl", "kanûn", "cumhûr", "hürriyet" gibi aydınlanma, yeniden yapılanma devri fikirlerinin temelini teşkil eden kavramlara sıkça rastlanması keyfiyettir.

Yeni girilen Batı medeniyetinin tekâmülünü, bu medeniyetten nelerin alınıp, nelerin alınamayacağını diğer bütün edebî nevîlerle halka anlatmak mümkün olmakla birlikte geniş kitlelere daha çabuk ve kolay ulaşılabilen bir tür etkili vasıta olması hasebiyle gazetelerde halkın lisanıyla ona seslenmek, bir düstür telâkki edilmiştir. Bu vasıta ile gelişen "makale" nev'i, sosyal, kültürel ve siyasi fikirlerin doğrudan doğruya halka intikal etme imkânını da beraberinde getirmiş olmaktadır. Bu suretle dilde meydana gelen önemli değişikliklere de temas etmek gerekmektedir.

Gazete dili, genel hatları itibariyle "faydalı olanın güzel olduğu.." prensibinden hareketle, halkın anlayabileceği bir tarzda sadeleşmeye yöneltilmiştir. Böylece "gazeteci lisanı" adı verilen yeni dil anlayışı, gazeteciliğin babası sayılan Şinâsi ile birlikte sadeleşme yolunda mühim bir gelişme kaydeder (2). Bu gelişmede, Vatan ve Hürriyet şairi Nâmık Kemâl, Ali Süavi, popüler muharrir Ahmet Midhat gibi yazarlar, gazetecinin dilinin ve ifadesinin anlaşılması gerektiğinin, takib edilecek dil politikasının mahiyetine dair son derece dikkate değer hükümler vermişlerdir.

TANZİMÂT BASINI VE EDEBİYAT

Tanzimât basınının edebiyata doğrudan doğruya yapmış olduğu en büyük hizmet, yeni bir nesrin doğmasına yardım etmiş olmasıdır. Yeni nesrin ilk örneklerini; gazete dilini, "Takvîm-i Vekâyi"nin kısmen münşiyâne nesrinden kurtaran Şinâsi'nin makale ve fıkraları teşkil eder. Bu hizmetler arasında makale, musâhabe, hikâye, roman, tiyatro, fıkra, deneme.. gibi Batılı yazı çeşitlerinin ve edebî tenkid'in getirilmesi ile gelişmesine yaptığı yardım ve katkı da kaydedilmelidir (3). Tanzimât gazeteleri, yeni edebî türleri örnekleriyle birlikte ele almanın yanı sıra, kaleme alınan edebî eserleri de tefrika suretiyle okuyuculara sunmuşlardır. Bunun sonucunda, gazete nev'inin, yeni edebî türlerinin tanıtılıp sevdirmesinde olduğu kadar, dilin sa-

(2) SAİT Paşa. *Gazeteci Lisanı*. Dersaadet, Amire Matbaası, 1327, s. 112.

(3) Kenan AKYÜZ, "Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri". Ankara, A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi T.D.E. Bölümü *Türkoloji Dergisi* II, 1, (1965), s. 70-72.

deleştirilmesi konusunda da inkâr edilemeyecek derecede büyük ve mühim roller oynadığı kayda değer bir hakikattir.

Tanzimât Devri gazeteciliği üzerine, zaman içerisinde nadiren de olsa incelemeler yapılmaya çalışıldığı müşâhade edilmekle beraber, bu periyodiklerin, bibliyografik mahiyette bir tetkike tabi tutulmadıkları anlaşılmıştır. Avrupai düşünce sisteminin model olarak ele alındığı Tanzimât devrinde verilen eserler ve süreli yayınlarda yer alan yazılar, geçmişle gelecek arasında bir köprü vazifesi de gördükleri için milli kültürümüzün, sanatımızın ve edebiyatımızın, siyasi ve sosyal tarihimizin çeşitli safhalarını sergilemeleri bakımından büyük ehemmiyeti haizdirler.

Günümüzde “çağdaşlaşma” terimi ile ifadesini bulan “Batılılaşma Hareketleri”, çeşitli sahalarda, en geniş şekliyle Tanzimât devrinde başladığına göre, bu dönem edebiyatının da “Yeni Türk Edebiyatı”na temel teşkil edeceği şüphesizdir. Çünkü yeni insan tipinin siyasi, sosyal, kültürel ve güzel sanatlar bakımından bir takım vasıflarla oluştuğu, bir “geçiş dönemi” diyebileceğimiz Tanzimâtla birlikte edebiyatımızda gazetenin, dolayısıyla makale, fıkra, tefrika vb. nin de girmesi tabiidir. Ancak geçiş dönemi edebiyatlarında, yeni alınan türler hakkında pek fazla inceleme imkânı olmadığı için gazete ve benzeri periyodiklerde yayımlanan yazıların da teknik ve muhteva noksanlıkları olabileceğini belirtmemiz gerekir.

Tanzimât devri gazeteleri ve dergileri gibi süreli yayınlarını, bu fikirden hareetle bibliyografik taramaya tabi tutarken, bazı yazarların imza kullanmadıkları görülmüştür. Bilhassa Şinâsi, Ziyâ Paşa, Nâmık Kemâl, Ebûz-ziyâ Tefik gibi bir devre damgasını vurmuş yazarların yazılarının tayin ve tesbiti hususunda şu metodlar kullanılmıştır :

- a) Muhtelif eserlerde yayımlanmış makaleler,
- b) Makalenin içinde yazarın kendisinden veya başından geçen bir vak’adan bahsetmesi,
- c) O dönemde makaleleri tetkik edenlerin işaretleri,
- ç) Üslup ve fikirler.

Bibliyografik taraması yapılan süreli yayınların çoğundaki makalelerin başlıkları konulmamıştır. Bir kısmı da “Havâdis-i Dâhiliyye”, “Havâdis-i Hâriciyye”, “Bend-i Maḥsûs” gibi tâli başlıklar altında takdim edilmiştir. Bu sebeple çalışmalarımız esnasında, söz konusu makaleler, muhtevalarıyla mütenasip olacak şekilde, “sembolik başlıklar” verilerek parantez içinde verilmiştir. Makale ve ben-

zeri türdeki bu yazıların başlıkları, Lâtin harflerine çevirilirken orjinalitesinin muhafazası bakımından imlâ ve noktalamanın olduğu gibi kalmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca Türkçeye çevirilirken kelimelerin ve eklerin değiştirilmesi, ibare veya cümle halindeki yazı başlıklarının anlam inceliklerinin kaybolmasına sebebiyet vereceği fikrinden hareketle bunların, o günün diline ve gramerine uygun olarak tesbiti gayesi güdülmüştür. Batı menşeli kelimeler, kişi ve şehir isimleri Türkçe'de telâffuz edildiği şekilde yazıldıktan sonra, parantez içinde orjinal yazılışlarıyla verilmeleri de gerekli görülmüştür.

TANZİMAT VE EDEBİYAT HAYATI

Zaman içinde toplumlar; teknoloji, sosyal şartlar, ilmi metodlar, bakış açıları, zihniyetler.. değişmekte olduğu için mazi hakkındaki yorumlar ve kanaatler de farklılaşmaktadır. Bu itibarla, maziye bazı vesilelerle yeniden bakılıp yeni yorumlar getirilmez ise tarih de dinamikliğini kaybeder. Tarihin statikleşmesi de yeni nesli taassuba, dogmatizme, dargörürlüğe ve düşünce tembelligine sevk edecektir (4).

Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun mukadderatını derinden etkilemiş olan ve hâlâ aktüalitesini korumakta bulunan "Tanzimât" gibi bir olguyu veya dönemi, yeniden inceleyip araştırmak, tahlil etmek, yorumlamak ve nihayet netice çıkarmak zarûri bir davranış olmaktadır. Bu dönemin çeşitli ilmi ve kültürel vasıtaları arasında mühim bir yer işgal eden süreli yayınlardan gazeteleri ve dergileriyle bunların ihtiva ettiği fikri ve edebî yazıları itibariyle değerlendirilmesi de bizi, "Tanzimât"ın edebiyat hayatı açısından tahliline girmeye sevk etmiştir.

Tanzimât Nedir?

Tanzimât, "tanzim" kelimesinin çoğulu olup nizam verme, düzenlemeler, tanzim etmek demektir. Bir manâda "İslahat" ve "Reform" tabirleriyle de eş değer tutulabilir. Ancak Tanzimatçılar, münhasıran yeni bir terim olan "Tanzimât" kelimesini kullanarak kendi yapacaklarını, eski "ıslahatlarda" yapılmış olanlardan ayırmak için "ıslahat" terimini kullanmaktan imtina etmişlerdir. "Tanzimât", eski Osmanlı sistemini kendi mantığı içinde yeniden, tanzim eden "ıslahat" veya "reform" olmadığı gibi eski sistemi yıkan, tamamen farklı bir sistem getiren "inkılâb" veya "devrim" de değildir (5).

(4) Bayram KODAMAN, "Günümüzden Tanzimât'a Bakış". *Türk Yurdu*. IX, 28 (Aralık 1989), s. 5-8.

(5) Bayram KODAMAN, A.g.y.,s. 6-7.

Netice olarak "Tanzimât Dönemi"ni, eski sistemi kısmen kenara koyan, kısmen muhafaza eden, kısmen terk eden, Avrupalı sistemi kısmen uygulayan Tanzimâtçıların, -günümüz tabiriyle- yeniden yapılanma arzusu olarak tavsif etmek mümkündür.

Pratikte yapılan işler, "Tanzimât"tan beklenen esas maksat olan "Osmanlı İmparatorluğu'nu muhafaza etmek ve güçlendirmek" yerine, "Tanzimât"çıların yeniden yapılanma hevesini tatmin etmekten öteye gitmeyen değişiklikler olarak kalmıştır. Gerçi bu maksada ulaşmak için yapılan yenilik, değişiklik, gösterilen gayret, iyi niyet, bunların müsbet ve menfi yönleri, iyi kötü yan etkileri inkâr edilemez. Ancak neticede, Osmanlı İmparatorluğu, evvelâ yavaş yavaş küçülüp parçalanarak 1918'de fiilen, 1923'de ise hukûken tarihe karışmıştır (6).

Bununla beraber "Tanzimât"ı sadece Osmanlı Devleti'nin varlığı ve devamı açısından ele almak, değerlendirmek, şüphesiz ki yeterli değildir. Çünkü "Tanzimât" çok yönlüdür. Pek çok konuyu, kişiyi, devleti, kavmi, cemaati, milleti alakadar etmiştir. Bu sebeple "Tanzimât"a değişik açılardan, boyutlardan ve farklı kıstaslardan yaklaşmakta fayda vardır. Meselâ "Tanzimât"; Türk Milletinin şuurlanması, Türkiye Cumhuriyeti gibi milli Türk devletinin doğuş sürecini başlatan önemli bir dönüm noktası olarak mütalea edilebilir. Teorik yönden, yani fikri ve ideolojik bakımdan "Tanzimât", Osmanlı toplumu ve fertleri için aydınlanma ve uyanış devrini açmıştır. Yeni bir felsefe ile karşı karşıya gelinirken; hem yeniyi öğrenme, hem kendi geleneksel fikir yapısıyla mukayese etme, hem de değerlendirme imkânı elde edilmiştir. Bu itibarla "Tanzimât"ın fikri gelişmeyi hızlandırdığını belirtmek yerinde olacaktır. Gerçi devlet ve toplum için ayrı sıkıntılar yaratmakla birlikte bu gelişmeler, fikri ve kültürel seviyenin yükselmesine zemin hazırlamıştır. Bunda ise o dönemin süreli yayınlarından edebî dergilerle gazetelerin rolü ve tesiri büyük olmuştur.

Tanzimât aydınlarının Batı'ya hayran olmaları, onların Batı'yı taklit etmelerine sebep olmuştur. Bu yüzden sistemsiz bir şekilde ıslahat yapıldı. Meselâ Raşit Paşa, İstanbul Darü'l-Fünûn'unu, Avrupa'da gördüğü üniversitelerin bir benzeri olarak 1846'da bir İtalyan mimara inşa ettirerek 1864'de tamamlattı. Ancak buraya talebe yetiştirecek idâdiler henüz açılmadığından, öğrenci azlığından çok geçmeden kapanmıştır. Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın hazırlattığı

(6) Halil İNALCIK, "Tanzimât Nedir?", Ankara Üniv. D.T.C. Fakültesi Yıllık Araştırma Dergisi I, (1940), s. 237-263.

"Maarif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi"nin çıkarılmasını müteakib lise-lerin; 1868'de "Galatasaray Sultanisi"nin, Fransızca öğretim yapan bir meslek okulu şeklinde tesis edilerek faaliyete geçtikleri görülmektedir (7).

Medreseler, nakli ilimlerin ezbercilik yoluyla okutulup öğrenildiği eğitim kurumları olarak devam etmektedirler. Yani Tanzimatçılar, eski ve köhnemiş kuruluşları ıslah etmek yerine yenilerini kurarlarken, müesseselerde yarattıkları bu ikilik, haklı olarak tenkid edilmektedir.

Tanzimât'a karşı bir takım muhalefet hareketlerinin meydana gelmeye başladığı da görülmektedir. 1860'da "Yeni Osmanlılar" ismiyle teşkilâtlanan Nâmık Kemâl ve arkadaşları, o sıralarda gelişen basında Ali ve Fuat Paşaların icraatını tenkidle işe başladılar. Bu tür muhalefetlerini, 1867'de sürgün gittikleri Avrupa'da (Paris, Londra, Cenevre)'de yayımladıkları gazetelerde devam ettirmekle beraber bu hayalîcîliklerinin yanı sıra "Yeni Osmanlılar", bilhassa Nâmık Kemâl; "vatan", "siyasî kimlik", "Osmanlı-İslâm" kültürü çerçevesinde devlete sadakat kavramlarını geliştirmişlerdir (8).

BASIMEVLERİNİN GECİKMESİ KAŞISINDA TÜRK GAZETECİLİĞİ

Tanzimât'tan beri "gazete" sözünü bilmeyen bir Türk aydını düşünülemez. İtalyanca "Gazetta" kelimesinden gelen ve bizim için o dönemde Avrupa'nın kapısı sayılan Fransa'da ilk defa 1631'de yayımlanan "La Gazette" sebebiyle de yaygınlık kazanan "gazete" çağdaş toplumların kitle haberleşme araçlarından birisi,, belki de en önemlisidir (9). Bu önemi ve değeri, onun basılı yazı ve resimleri kolayca yaydığı kadar, saklanabilir olmasından da ileri gelmektedir.

Öte yandan kamuoyu yaratmak ve kamuoyunu dile getirmek görevleri, günümüzde basın, demokrasilerin dayandığı "kuvvet"lerden biri haline koymuş, aynı zamanda bir sanayi dalı olmasına ve iktisat kurallarına göre yönetilmesine rağmen basına, kamu hizmeti yapma özelliği kazandırmıştır (10).

(7) Ahmet Cevat EREN, "Tanzimât". İslâm Ansiklopedisi. 11. C. İstanbul, Milli Eğitim Basımevî, 1970, s. 709-765.

(8) Halil İNALCIK, "Tanzimât'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri". T.T.K. Belleten. XXVIII, 112, (1964), s. 623-690.

(9) Selim Nüzhet GERÇEK, "Gazete". Aylık Ansiklopedi. 1. C. İstanbul, İskit Yayınevi, 1945, s. 15-16.

(10) Cavit Orhan TUTENGİL, Yeni Osmanlılardan Buyana İngiltere'de Türk Gazeteciliği, 1867-1967. İstanbul, İst. Matb. 1968, VIII + 184 s.

Tanzimât'tan beri Türkiye ölçüsünde dağıtılıp okunan "Millî Basın" ile il, ilçe v.b. gibi birimlerde yayımlanma imkânı bulunan "Mahalli Basın" Türkiye'nin siyasi sınırları dışında; Türk topluluklarının oturdukları yerlerde, Türk lehçelerinin konuşulduğu ülkelerde yayımlanmakta olan Türkçe gazeteler şeklinde, bizim ilgimizi çekmesi gereken bir basın faaliyeti sürüp gitmektedir.

Belirtmeye lüzum yoktur ki konuyu daraltmanın görünüşteki kolaylığını, derinlemesine incelemenin güçlükleri takip eder. Özellikle başta gazeteler ve dergiler olmak üzere, kültür değerlerimizin lâyık vechile derlenip saklanamadığı ülkemizde parçalanmış halde bulunan koleksiyonların düzenlenmesi ve incelenmesi mecburiyeti vardır. Mekân içinde olduğu kadar, zaman içinde de geniş bir sahaya uzanan süreli yayınlar ve onlara biçim kazandıran içtimai, siyasi, tarihi, edebî ve kültürel faktörler de söz konusudur. Gazete ve onun ayrılmaz bir parçası olan basımevi açısından yapılacak bir mukayese, bizi daha da düşündürücü sonuçlara götürebilecektir. Türkiye'de ilk Türkçe gazetenin yayımlandığı yıl olan 1831, kültür çevremize giren Fransa'dan ikiyüz yıl daha sonradır. Mukayeseyi, günümüzdeki gelişmeye varan başka tekniği bakımından ele alırsak, Gutenberg'in 1440 yılında kurduğu (11) ile İbrahim Müteferrika'nın 1727 yılında kurduğu basımevi arasında ikiyüz seksen yedi yıllık bir zaman parçası bulunmaktadır. Ali Süavi Efendi'nin "telâfisi kabil olmayan mazi..." dediği faktör bu olsa gerektir.

İmparatorluk sathında yer alan azınlıklardan kültür, sanat ve edebiyat hayatımız, özellikle gazeteciliğimiz içinde görev yüklenenlerin İstanbul'da kurdukları basımevleri de Türklerden çok öncedir. Yahudilerin 1492'de, Ermenilerin 1567'de, Rumların da 1627'de basımevlerini kurup işletmeye başladıkları tesbit edilmiştir (12).

Bu durumlar karşısında iki husus dikkatimizi çekmektedir. Birisi, Basımevi ve ona bağlı olarak ortaya çıkan kitap ve süreli yayınlar (périodiques) fikri gelişmenin olduğu kadar, millî bilinci kitlelere ulaştırmanın da aracı olmuşlardır. Diğer de gerek basımevinin, gerekse gazetenin Türkiye'ye oldukça geç gelmesine rağmen sevindirici bir yayılma ve gelişme seyri takip ettiğini söylemek mümkündür. Belki de bunda, geç kalmışlığımızı giderici çabalar sarfedilmesinin (bilinç altı bir davranışla) rolü olmuştur. Türk gazeteciliği, gene de hâlâ fikir tarihimizin üzerinde yeterince durulmamış sahalardan biri olmaya devam etmektedir.

(11) Kimi kaynaklara göre bu tarih 1450'dir.

(12) Selim Nüzhet GERÇEK, *Türk Matbaacılığı I*. İstanbul, Devlet Matbaası, 1939, s. 26-29.

İLK GAZETELER

Türk basın tarihi, ülkemizdeki devlet rejiminin gelişmesine uygun bir seyir takib etmiştir. Bu bakımdan basının tarihçesini, Türkiye'de ilk Türkçe gazete olan "Takvîm-i Vekâyi"nin yayımlanmaya başladığı 1831 yılından günümüze kadar beş ana bölümde ele almak mümkündür (13).

- 1 — İlk yıllar ve Tanzimât dönemi,
- 2 — İstibdat yılları,
- 3 — Meşrûtiyet dönemi ve mütareke devri,
- 4 — T.B.M.M. Hükümet ve Cumhuriyet dönemi,
- 5 — Demokrasi dönemi.

Araştırmamızın konusu Tanzimât devri ile ilgili olduğu için kıs-
men ve özetlenerek ilk yıllardaki duruma temas edilmekle birlikte,
istibdat yılları ve müteakip dönemler inceleme ve değerlendirm dış-
sında bırakılmıştır (14). Edebiyat ve kültür sahasında Avrupa'dan
aldığımız en önemli iki yenilik unsuru "gazetecilik" ve "mecmuacı-
lık" olmuştur. Türkiye'deki ilk gazetelerin Osmanlı İmparatorluğu
azınlıkları tarafından kendi dillerinde XVII. yüzyıldan itibaren çıka-
rılmaya başladığını belirtmiştik. Bizde ilk gazete olan ve Tanzimât'ın
ilânından sekiz sene evvel (1831) devlet tarafından yayımlanmaya
başlayan "Takvîm-i Vekâyi" ve onu takip eden diğer gazeteler bazı
özellikler arz etmektedir.

Takvîm-i Vekâyi :

İlk resmi gazete olan bu süreli yayın, 1831'de Sahhaflar Şeyhi'nin oğlu Esad Efendi idaresinde çıkarılmıştır. Yazılış tarzı eski üslup-
ladır. O tarihlerde böyle bir gazetenin yayımlanmasına şu sebepler-
den ötürü zarûret hasıl olduğu anlaşılmaktadır. Devletin resmi ta-
rihini yazmaya memur olan "Vak'anüvis"lerin vazifesi, her günün
resmi vak'alarını ve mühim hadiselerini husûsi bir deftere geçirmek-
tir. İşte, yetkililer bunun böyle yapılması yerine, matbû ve sürekli
bir yayın çıkarılarak oraya yazılmasını ve sonra tarihin oradan ya-
zılmasını düşündüler. Bu emel ile "Takvîm-i Vekâyi" çıkarıldı. Yal-

(13) Müjgan CUNBUR, "Basın-Yayın ve Kitap". Erdem, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Dergisi. IV, 11 (Mayıs 1988), s. 405.

(14) Osman ERGİN, Türkiye Maarif Tarihi. 2. C. İstanbul, Eser Matbaası, 1977, 411-424, s.

nız resmi havâdisi derceden, günümüzde olduğu gibi ajansların verdiği umûmî havâdisten eser bulunmayan, makale ve benzeri yazıların da yer almadığı bu gazete, sırf resmi ve kuru bir yayın organı özelliği taşımaktadır.

Dünya olaylarından bilgi veren, makalelerin de yer aldığı asıl gazete ise bu ilk resmi gazeteyi takib eden ve Tanzimât'ın ilânından bir yıl sonra, 1840 da çıkarılan "Ceride-i Havâdis"tir. Bu gazete de günlük değil, "mevkût" yani süresi belirsizdir. Genellikle haftalık sürelerle çıktığı anlaşılmaktadır. Yayımlayanı ise tarihimizde de menhûs bir rol oynamış bir zât olan William Churchill isimdeki İngilizdir. Sırf ticaret yapmak ve para kazanmak gayesiyle yayımlanmıştır.

1860'da Agâh Efendi tarafından "Tercümân-ı Ahvâl" ismiyle bir Türk tarafından ilk özel gazetenin yayımlanmaya başladığı görülür. Buna karşılık Ceride-i Havâdis'in, rekabet için bir de günlük kısım ilâve edip "Rûznâme-i Ceride-i Havâdis" ismiyle ek yayın vermeye başladığını belirtmek gerekir. Bizde ilk defa "günlük gazete"nin böylece başlamış olduğunu söylemek mümkündür (15).

Tercümân-i Ahvâl'de bir süre yazıları yayımlanan Şinâsi'nin, daha sonra 1862'de "Tasvir-i Efkâr"ı çıkararak Türk basınında mutlak bir gelişmeyi başlattığı görülür. İlk Türk dergisi "Mecmû'a-i Fünûn" da bu tarihte (1862) yayımlanmıştır (16).

İşte Tanzimât döneminin edebiyat ve kültür hayatını temsil eden, asıl Türkler tarafından gerçek gazetelerin ve dergilerin kurulmasından önce bizde ilk gazeteler bunlardan ibarettir. Bu arada 1864'de "Matbû'at Nizâmname'si" yayımlanmıştır. Nizâmname hükümlerinde öngörülen cezâî müeyyideler gereğince, bu dönemde ilk kapatılma cezasını, onbeş günlük bir süre için "Tercümân-ı Ahvâl" almıştır. Hükûmete, gerektiğinde gazeteleri kapatma yetkisini veren mevzû'at hükümleri de 1862'de yürürlüğe girmiş olan "Kararnâme-i Âli"de yer almaktadır. Bu denetim kararnâmesinin ismi, hazırlayıcısı olan Sadrazam Âli Paşa'nın isminden mülhemdir.

1876 Meşrûtiyet Anayasası, Türk basınına, kanûnlar dairesinde serbestlik tanıyınca, nitelikleri itibariyle de çeşitlilik gösteren süreli yayınlardan gazete ve dergi sayılarında artışlar meydana gelmeye

(15) İsmail Habib SEVÜK, *Tanzimât'tan Beri Edebiyat Tarihi*, I. İstanbul, Remzi Kitabevi, 1942, 16, 24-25, ss.

(16) Önder GÖÇGÜN, "Tanzimât Devri Türk Edebiyatı". *Türk Dünyası El Kitabı*, 3. C. 2. Bas. Ankara, T.K.A. Enst. 1992, s. 379-388.

başlamıştır. Bu artışlarda devrin siyasi, iktisadi, sosyal ve edebî akımlarının etkisi oldukça büyük olmuştur.

İstibdat yılları olarak isimlendirilen ve otuzüç yıl süren dönemde ise siyasi gazeteciliğimizde hiç bir gelişme olmamıştır. 1876'da resmen uygulamaya konulan sansürün, bu duraklamadaki büyük rolünü belirtmek gerekmektedir. Bununla beraber baskı teknikleri, itibariyle "Servest-i Fünûn" gibi bir çok fikir, sanat ve edebiyat dergilerinde bir dereceye kadar bazı ilerlemeler kaydedildiği görülmektedir. "Malûmat", "Mekteb", "İkdâm", "Musavver Terakki", "Asır", "Resimli Gazete", "Musavver Muhit" gibi süreli yayımlar bu ilerlemelerin sonucu ortaya çıkan, devrin ilk akla gelen belli başlı gazete ve mecmû'alarıdır (17).

Yine bu devirde yurt dışında bir takım süreli yayınların çıkarıldığı görülmektedir. Bunlar arasında "Hürriyet", "Muhbir", "Mizân", "Meşveret", "Ulûm", "Şûrâ-yi Ümmet", "Osmanlı" sayılabilir. Tanzimât'ın önemli ve yararlı bir icraati de 1861'de Münif Paşa tarafından "Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye"nin kurulması olmuştur. Bu cemiyetin çıkardığı "Mecmû'a-i Fünûn", 1882'de yayınına son verinceye kadar Türk aydınlarına Batı'da gelişen müsbet ilimleri tanıtmıştır.

Bu dönemin bir başka gelişmesi olarak da Türkçülük cereyanının doğuşu belirtilebilir. 1873'de Yeni Osmanlılardan Ali Süavi, Rusların Hive Hanlığı'na karşı sefer hazırlaması üzerine, Osmanlı Türklerinin ilgisini Orta Asya'da yaşayan soydaşlarımıza yöneltmek gayesiyle Paris'te "Hive fi Muharrir 1290" isimli bir kitap yayımlamıştır. Memleketimizde "Orta Asya Türk Tarihi" hakkında ilk yayını, Tanzimâtçı devlet adamlarımızdan Ahmet Vefik Paşa yapmıştır. Paşa'nın Çağatay Lehçesinden Osmanlı Lehçesine çevirdiği Ebu'l-Gazi Bahâdır Han'ın "Şecere-i Türki'si, 1863-1864'de "Tasvir-i Efkâr" gazetesinde yayımlandıktan sonra kitap halinde basılmıştır. Günümüzde ise aynı eserin, "Türklerin Soykütüğü" ismiyle çeşitli basımları mevcuttur. 1869'da Ali Süavi, Paris'de çıkardığı "Ulûm" gazetesinde "Türk" başlıklı bir makale yayımlamak suretiyle, Türklerin sadece asker bir kavim olmayıp medenî vasıflara da sahip olduklarını dile getirmiştir.

Türk çağdaşlaşma tarihinde, tesirleri zamanımıza kadar gelen bir gelişme olarak tavsif edebileceğimiz "Tanzimât", demokrasinin kurulmasında, insan haklarının yerleşmesinde, etkili olmuştur. Tanzimâtçı devlet ve fikir adamlarının önemli hizmetleri geçmiştir. Hatta

17) Bkz. Ö. GÖÇGÜN, A.g.y., s. 382-385.

Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinde Tanzimât'ın getirdiği yenilikler vardır.

Bununla beraber günümüzdeki kültür bunalımının kaynağında, "Tanzimât"ın bulunduğu, Türklük hareketine rağmen milli değerlerden kopmaların bu çağda başladığına dair çeşitli görüşler ve hükümler ortaya atılmıştır (18). Bu görüşlerin ve yorumların çoğunun daha detaylı ve daha tutarlı bir şekilde Nâmık Kemâl tarafından yapıldığını görüyoruz. O, Tanzimât'ı; dini dünya işlerinden ayırmakla suçlar. Hilâfet Kanûnunun sadece rûhanî bir güç olmadığını, siyasi gücü de elinde tuttuğunu sık sık belirterek buna dayalı yorumlar getirir. Hatta 1876 Kanûn-i Esâsi'sine, "Hilâfet Kurumunun "Hukuk-ı Mukaddese"sini koyduran bizzat Nâmık Kemâl'dir. "İslâm Millet" meeslesinde de en fazla kalem oynatan, Osmanlı Devleti'nin ırka değil, İslâmiyete dayalı mütecanis bir millet olduğunu ifade eden ilim ve fikir adamlarımızın başında Nâmık Kemâl gelmektedir.

Tanzimât Dönemi'nde fikir hayatının, türlü yönleri ile temsil edildiği gazetelerde ve dergilerde yer alan yazıların edebiyat hayatına yansımaları son derecede enteresandır. Bunda aynı devrelerdeki matbuat idarelerinin ve rejimlerinin de büyük tesirleri olmuştur.

Türkiye'de süreli yayınlar, bilhassa gazeteler, siyasi ve iktisadi hadiseler karşısında, efkâr-ı umûmiyeyi aydınlatmak, ona istikamet vermek hususunda toplumda duyulan bir ihtiyacın sevk-i tabiisi olarak doğmamıştır. Daha ziyade hükümetlerin icraatlarını vasıtasız olarak halka ulaştırmak gayesiyle yayımlanmışlardır (19).

(18) Kemâl KARPAT, "The Transformation of The Ottoman State, 1789-1908". *International Journal of Middle East Studies*. III, (1972), s. 278-280.

(19) Martin HARTMANN, "Matbû'at". *İslâm Ansiklopedisi*. 7. C. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1988, s. 368-369.